

Olosz Levente
A zsidó nemzeti mozgalom
a nyugat-dunántúli zsidóság életében
1904–1919¹

A zsidó nemzet gondolata sokáig csak utópiaként élt a zsidó közgondolkodásban, a korai előfutáraknak² nem sikerült megvalósítaniuk terveiket, de kimagasló szerepet játszottak abban, hogy az eszme a 19. század végén a környező-befogadó társadalom és egyben a modernizáció kihívásaira adható egyik lehetséges válaszként kerüljön terítékre.³ A mozgalom első propagálói az európai nacionalizmusok példáit használták fel, ennek ellenére az eszme elsősorban az orosz zsidók körében terjedt, akik számára társadalmi és jogi emancipációra nem nyílt lehetőség, helyette pogromok sora sújtotta közösségüket.⁴ A nemzetközi közvéleménnyel Theodor Herzl ismertette meg a zsidó nemzeti eszmét, és új szintre emelte az addig elszigetelt politikai cionizmust.⁵ Az 1897-ben, Bázelen megtartott Cionista Kongresszuson már Palesztina betelepítésének konkrétumait tárgyalták, ezzel is jelezve a világnak a mozgalom növekvő erejét.

A Magyarországi cionista mozgalom Rónai Jánossal kezdődő története, néhány szemelvénytől eltekintve, igen jól dokumentált⁶ fejezete a magyar-zsidó történelemnek. Ezek a munkák részletesen végigkövetik a cionista mozgalom meggyökerezését Pozsonyban és Budapesten. Azonban – ahogy erre a kritikusok is rámutattak⁷ – a mozgalom gerincét adó nemzetiségi területeken tevékenykedő csoportok és más vidéki területek kívül maradtak a vizsgálódások körén. Ezzel egyetértve érdemesnek tartom a cionizmus hatását és kifejlődését a fővároson kívül is megvizsgálni.

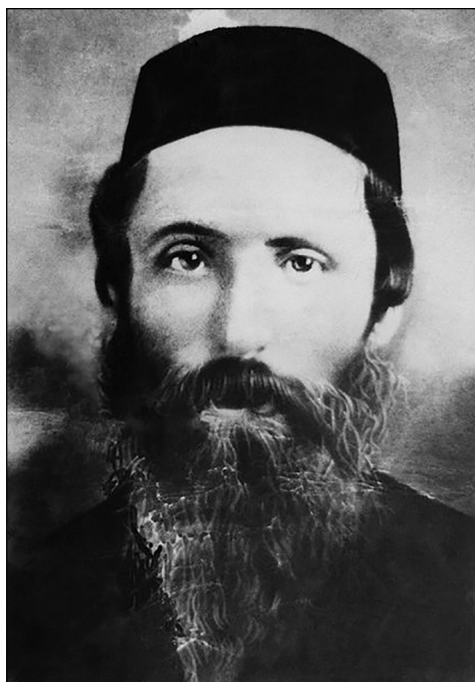
A jelen tanulmány a cionista mozgalom múltját tárja fel a Nyugat-Dunántúlon 1904 és 1919 között. A dolgozat rámutat a magyarországi cionista mozgalom pontos földrajzi eloszlására, a cionista csoportok megjelenésének és hanyatlásának dinamikájára és a közreműködő személyek társadalmi hátterére. Továbbá jelentős figyelmet szentel a zsidó nemzeti mozgalomról e régióban kialakult szerteágazó diskurzusnak is. A megfogalmazott állításokat

a korabeli sajtó, visszaemlékezések és levéltári dokumentumok vizsgálatára alapozom.

ALAKULÁSI KÍSÉRLETEK
HEVES ELLENREAKCIÓKKAL KÍSÉRVE

A századforduló elhozta magyar földre is a zsidó nemzeti célokért küzdő mozgalmat. A Makkabeán, a budapesti egyetemi hallgatókat tömörítő egyesületen keresztül a magyar cionisták masszív hadálásként tartották a fővárost, de a földrajzi elszigeteltségből sokáig nem tudtak kitörni. Budapesttől némiképp függetlenül Erdélyben jöttek létre cionista gócpontok, közülük kiemelhető a kolozsvári Ezra és a temesvári Hatikva Cionista Egyesület.⁸ Erdély becsatlakozása a budapesti vezetők ambícióit nem elégtette ki, ők egy országos hálózat kiépítését célozták meg. Törekvésüket akadályozták a rituális szokások miatt egymásnak feszülő, de a zsidó nemzeti mozgalmat azonos vehemenciával elutasító ortodox és neológ hitközségek. A budapesti cionisták egyik első terjeszkedési kísérletükre a nyugat-dunántúli régióban került sor, ahol a zsidóság kulturálisan integráltnak, illetve a magyar állameszméhez lojálisnak számított.⁹ A térségben főként a neológ vallásirányzat dominált, de a nagyobb közösségekben megtörtént a szakadás és jellemzően kisebb lélekszámú ortodox vagy status quo ante hitközségek is léteztek (pl. Győr, Szombathely, Sopron).¹⁰

Részben a budapesti központ támogatásával, részben az Uganda-terv elfogadása által adott lökés következtében 1904-ben kezdtek szerveződni a helyi szimpatizánsok. Győrben július elején a budapesti központ képviselőjében Bokor Ármin vett részt a város egyik legimpozánsabb rendezvénytermében, a „Fehér Hajó”-ban, népes közönség részvételével megrendezett találkozón. A rendezvényen Bokor a zsidó haza megalapítására lelkesített,

Joshua Stampfer

ennek elérését pedig az országokon átnyúló zsidó szövetségi hálózattól tette függővé.¹¹ Egy másik szónok héber nyelvű beszédét a helyi hatalom nem tűrte, a jelen levő rendőrfogalmazó megvonta tőle a szót. Az ülésen megalakították a győri Zsidó Ifjak Egyesületét, amelyet később Tikva (Remény) néven akartak bejegyezni. Weisz Dezső elnök és Blau Vilmos titkár részvételével ideiglenes tisztikart is választottak.¹²

A másik nagyobb szervezkedési hullám Szombathelyt fogta körül. Joshua Stampfer jóvoltából a városban már élt a Palesztinába való kivándorlás szellemisége, mivel ő többedmagával a Szent Földön megalapította Rison Le Ciont, az első zsidó mezőgazdasági települést.¹³ 1904-ben az ortodox családból származó, szociáldemokrata Heimler Ernő ügyvéd (a városban a szegények ügyvédjeként ismerték) bábáskodott a szombathelyi cionista szervezet létrejötténél.¹⁴ A szimpatizánsok egyesületet nem alakítottak, de rendszeres találkozókat tartottak.¹⁵ Heimler nyíltan vállalta zsidó nemzeti szimpátiáját, a *Vasvármegye* hasábjain hosszú cikket közölt a mozgalom céljairól. Írásában a világban szétszórt zsidóságot két részre osztotta: a Nyugat és Közép-Európa államaiban élőkét, akik az egyenjogúsításnak hála hű állampolgárok és saját szilárd nemzeti tudattal rendelkeznek, valamint az olyan államokban élő zsidókra (Oroszország, Románia és Perzsia), ahol az egyenjogúsítás nem következett

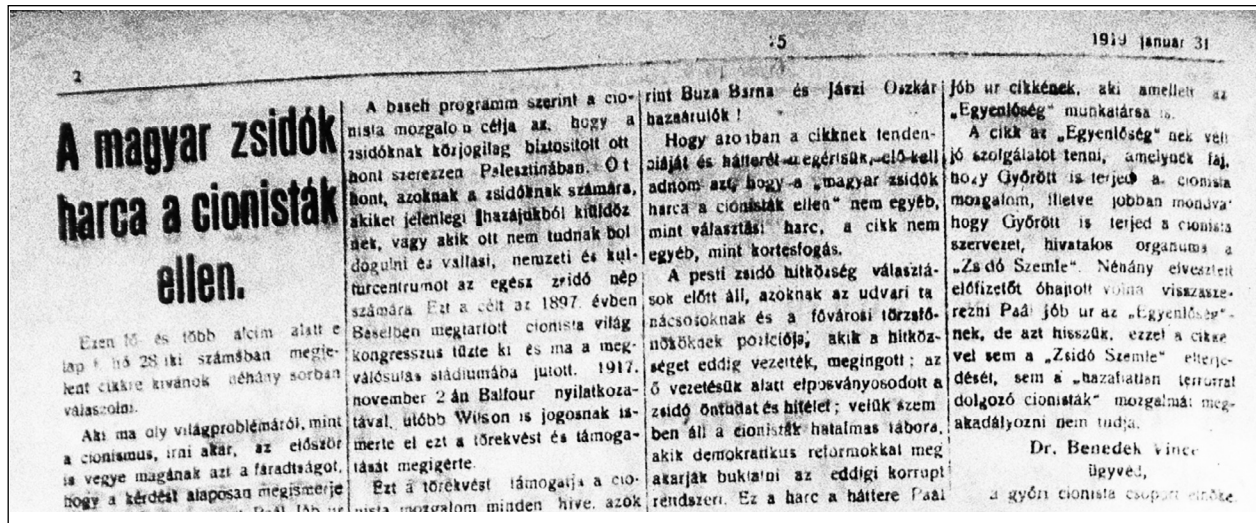

Heimler Ernő és felesége, Lax Mária

be, így itt a zsidó nemzeti érzés fennmaradt. Míg az utóbbi országok zsidósága a zsidó nemzeti érzéstől fűtve válik cionistává, addig az európai zsidók humanista indíttatásból váltak követőkkel, „mert kötelességének ismeri embertársának és fajbélijének életét az örökös veszedelemből kirántani és megélhetését lehetőleg biztosítani.” Ebből következik, hogy a cionizmus pártolása nem zárja el a magyar zsidókat hazafias kötelességük teljesítésétől, s az eszme megvalósulása esetén hazájuktól sem válnak meg.¹⁶ E filozófiai gondolatmenet ékes példa a magyar cionisták abbéli törekvésére, hogy mozgalmukat a magyar hazafisággal összeegyeztessék.

A neológ zsidóság felekezeti lapja, az *Egyenlőség* árgus szemekkel kísérte a mozgalom építkezését, annak törekvéseit elítélte, illetve az olvasókat igyekezett a cionizmusnak tulajdonított veszélyekről (zsidó nacionalizmus szítása, vallási parancsolatok elleni vétkek) figyelmeztetni.¹⁷ Miután világossá vált, hogy a cionizmus már nem csupán egy-két „rajongó” személyes ügye, sőt a vidéki városokban is megindult a szervezkedés, a budapesti lap haragos támadást indított ellenük, hazafiatlansággal és hazaárulással vádolva őket.¹⁸ Az *Egyenlőség* cionizmus elleni „hadjárata” mellett a nyugat-dunántúli nem zsidó sajtó is szót emelt a mozgalom ellen.

Győrött a *Dunántúli Hírlap* és a *Győri Hírlap* közelről követték a mozgalom szervezkedését. Az első reakciónk súlyos ítéletet tartalmazott: a *Dunántúli Hírlap* szerint „így készül az antiszemitizmus. Nem mások szítják azt, hanem a zsidók önmaguk gyűlöltetik meg fajukat.”¹⁹ Az antiszemitizmus gerjesztésénél csak azt tartották nagyobb problémának, hogy a győri, sőt a térség zsidó közösségének egésze behódolt az új eszmének. Ezt mi sem bizonyítja jobban – állította az újság –, mint hogy a pápai cio-

A Gyori Ujsag egyik cikk 1919-bol.tif

nisták nagy Herzl-ünnepélyt tartottak.²⁰ A súlyos állításból szétburjázó polémia alakult ki a *Dunántúli Hírlap* és a győri neológ zsidó hitközség között. Először a győri hitközség utasította vissza „a klerikális, zsidók ellen bujtogató” győri újság vádjait, miszerint a győri zsidók cionisták lennének. Az *Egyenlőség*ben közétett nyilatkozatban bagatellizálták a nemzetiek szervezkedését: „mert a valóság az, hogy nálunk Győrött erről az ügyről okosan gondolkodó emberek nem beszélnek, senkinek sem jutott eszébe, a dolgot komolyan venni”. Emellett kijelentették, hogy „szívük minden dobbanásával szeretik hazájukat, mint jó anyát – mert itt születünk, itt élünk és itt akarunk meghalni. Ezen szent érzelmeinket sem a cionizmus, sem az antiszemitizmus nem lesz képes keblünkől kitépni, vagy azokat csak gyengíteni is.”²¹

A *Dunántúli Hírlap* válaszában ragaszkodott állításához, miszerint a győri cionistáknak népes tábort sikerült maguk mögé állítani, így a hitközség leki-csinylő magatartása elfogadhatatlan. Érvelésükben kiemelték Bokor Ármin személyét, aki a győri izraelita hitközség titkára volt, és ilyen minőségben az ülésen „a hitközség képviselőjeként is szerepelt. Bírta a hitközség bizalmát, dacára, hogy kétségtelesen már megválasztása előtt is cionista volt. Mint közkedvelt egyén terjeszthette körükben a cionista eszméket.” Továbbá a gyűlésen díszes közönség vett részt, amely a rendőrtisztviselő közbelépését ellenezte, valamint a történetek után a megalakult csoport vasárnaponként felolvasóesteket tart. Végül következtetésként kifejtették, hogy a cionizmus igenis burjánzik a régióban, de ezt a mozgolódást tiltani nem szabad, hanem útjára kell engedni,

mivel a magyar nemzeti érzést kikényszeríteni nem lehet. Végezetül kijelentették, hogy a nemzeti zsidók menjenek nyugodtan Jeruzsálembe, de azt meg kell akadályozni, hogy Magyarország Zsidóországgá váljék.²²

A *Dunántúli Hírlap* keresztény-jobboldali támaszaival szemben a *Győri Hírlap* liberális felfogásból helytelenítette a mozgalmat. A szerkesztőség véleménycikkében a „haladás kerékkötőinek” bélyegezte a cionistákat. A cikkíró szerint téves felfogást követnek, mivel a zsidóság gondjait csak a felvilágosodás (értsd: felvilágosult, toleráns társadalmi szemlélet) oldhatja meg.²³ Bokor Ármin válaszcikkében elutasította a szerkesztő állításait, a mozgalom filantróp jellegét hangsúlyozva. A cionisták magyar hazafiságát a cionizmussal teljesen összeegyeztethetőnek állította be: „az államnak sem területi, sem politikai egységét megbontani nem akarjuk, ellenben szívvel-lélekkel a független-szabad Magyarország hívei vagyunk, hazafiatlanok va-

Dunántúli Hírlap

gyünk, mert testvéreinket szeretni merjük, a zsidó népnek biztos otthont akarunk szerezni.”²⁴

Az izraelita hitközség és Bokor válasza nem csilapította a kedélyeket, a két sajtóorgánium tovább agitált. A *Dunántúli Hírlap* a mozgalmon túllépve az egész győri zsidóságot és annak vezetését elítélte, mivel a szervezkedést nem akadályozták meg, ellen nem szólaltak fel. Sőt helyi vagyonos és befolyásos személyeket sejtettek a háttérben, akik a 80–100 tagú szervezetet támogatják. Az is sokatmondó számukra, hogy a helyi ortodox rabbi, Snyders Jakab nem csatlakozott az ortodox rabbik cionizmust elítélő nyilatkozatához. Mindazonáltal a zsidók nemzetiségi szervezkedését helyeselték, mivel ők amúgy sem magyarok.²⁵ Ha nem is lehet zsidóellenes hangulatkeltésről beszélni, de az írások rezonáltak a kor antiszemita retorikájára, amely a nemzeti aspirációkra törekvő zsidókat, vagy helyesebben mondva, az asszimiláltság jegyeit nem mutató zsidóságot potenciális veszélyforrásként festette le. Két idézettel világítanám meg ezt a felfogást: „A külön nemzetté szervezkedő zsidó faj veszélyes az uralkodó nemzetre, mert jogköreikkel a magunk kárára visszaélhetnek.” „Hogy a zsidóság nemzetté szerveződik – ez múltjában szerveződő joga. De hogy idegen test ellen azután az uralkodó nemzet is kirekesztő joggal él, – az életérdeke.”²⁶ Ezt az antiszemita támadást az *Egyenlőség* publicistája visszautasította, és hangsúlyozta a győri és egyben az ország zsidó polgárainak hazafiságát. A publicista mindemellett a győri hitközséget is megróta, amiért az nem foglalt egyértelműen állást a cionistákkal szemben.²⁷

A közvéleményt erősen foglalkoztatta a nemzeti szervezkedés, ami abban is megmutatkozott, hogy mindkét újság szerkesztősége levelek tucatjait kapta a témában. Míg a *Dunántúli Hírlapban* a nem zsidó közvélemény fejtette ki véleményét, addig a *Győri Hírlaphoz* küldött olvasói leveleket túlnyomó részben zsidó polgárok szövegezték, és határozottan a mozgalom ellen szóltak.²⁸ A vita lezárásakor mindkét orgánium súlyos ítéletet mondott a cionisták felett, hazafiatlansággal, nemzetiségi izgatással és visszamaradott eszmék propagálásával vádolva őket.²⁹

A szombathelyi napilap, a *Vasvármegye* a cionizmus és az antiszemitizmus közös metszéspontjaira mutatott rá. A cikkíró szerint az antiszemita nagy elégedettséggel nyugtáznák a cionista célok beteljesülését, ami végső soron a zsidók elvándorlását jelentené. Ebből a megállapításból következik, hogy az antiszemitizmus elleni küzdelem felesleges, mivel azt a cionisták szítják.³⁰ Heimler a vádat felháborodottan utasította vissza, megismételve korábbi állí-

tásait, miszerint a magyar zsidók nem kívánnak kivándorolni, illetve csak az arra rászorulóknak segítenek.³¹ Közben a szombathelyi kongresszusi hitközség rabbija az *Egyenlőségben* fejtette ki elmarasztaló álláspontját. A cionizmust mind a magyar nemzeti szempontok alapján, mind pedig a vallási alapkövetelményeket figyelembe véve elutasította. Azonban a mozgalom filantróp vonalát üdvözlendőknek, sőt támogatandónak nyilvánította. Mint végkövetkeztetésként írta: „Elutasítjuk tehát a cionizmust, mert nemzeti szempontból veszedelmesnek, vallási szempontból megbízhatatlannak, kivitelezhetőség szempontjából lehetetlen utópiának tartjuk, de nem tagadjuk meg erkölcsi kötelességeinket bárhol szenvedő hittestvéreinkkel szemben és azért, [hogy] egyesüljünk a nemes cél érdekében.”³²

A győri cionisták kapcsán fellángolt sajtópolémiahoz a helyi *Pápai Közöny* is hozzászólt: egy olvasói levél alapján diszkreditálták a mozgalmat.³³ Ennek ellenére ezekben az időkben a városban rövid ideig mégis élénk cionista élet folyt, köszönhetően az 1889-ben megválasztott ortodox életvitelű rabbinak, Mose Arje Rothnak. Az ortodox rabbik közül egyedül – Koritschoner Lipót pápai ügyvéd társaságában – ő vett részt az első Cionista Kongresszuson Bazelben. Később arról számolt be, hogy az első pillanatban a vallástalanok gyülekezetét vélte látni, de amikor tanúja volt annak, ahogy a résztvevők Erec Jisráelt védelmezték az Uganda-tervvel szemben, akkor meggyőződött a cionizmus életképességéről. Ezután kiadványokban és pamfletekben azt hirdette, hogy minden zsidónak magáévá kell tennie a cionizmus alapelvét, miszerint a zsidóság nemcsak vallás, hanem nép is. Ennek a népnek pedig újra kell teremteni régi hazáját.³⁴ Roth főrabbi felhívására 1903-ban Pozsonyban megalakult a mozgalom vallásos szárnya, a Mizrahi.³⁵

Pontos dátum nem ismert, de valószínűsíthetően még Herzl idejében, azaz 1904-előtt a rabbi és néhány lelkes támogató a városban létrehozták a Choveve Cion (a Ciont szeretők) elnevezésű cionista egyesületet. E szervezet, vagy ennek elődje 1903-ban már Makkabeusi ünnepélyt rendezett, amelyen a fentebb említett Koritschoner Lipót fiatalokból álló népes közönség előtt ismertette a bázeli cionista kongresszus eredményeit. A cionista szervezkedés motorja Marton Ignác izraelita hitoktató volt.³⁶ A maroknyi cionista rendszertelen programokat szervezett, ahol a helyi tagok műsorait általában egy vendégszónok előadása kísérte.³⁷ Többek között megfordult Pápán Bokor Ármin is, aki másfél óras előadásában a cionizmus céljait ecsetelte. A Moses Mendelssohnról tett szerencsétlenül ható elszólása („reform-svindlernek” nevezte őt) nem tett túl jó

benyomást a hallgatóságra.³⁸ A városból 1904-ben hat delegátust választottak a pozsonyi cionista kongresszusra,³⁹ ami azt bizonyítja – a tudósításokban említett népes közönség emlegetése pedig megerősíti –, hogy a lelkes tagokból álló egyesület képes volt többek érdeklődését felkelteni az ügy iránt. Azonban a propaganda nem lépte túl a hatalom által megtűrt határokat, vagyis tartózkodtak a politikai szlogenek hangoztatásától, helyette a segítségnyújtásra koncentráltak. Ahogy egyik előadásán Pfeiffer Zoltán rabbi-jelölt elmondta: a mozgalom célja, hogy „a szerencsétlen, üldözött és hazátlan zsidóknak nyugalmas otthont szerezzen, mert a zsidó nemcsak vallás, hanem nép is.”⁴⁰

Arje Roth rabbi hamar ortodox rabbitársai keresztüztében találta magát az eretneknek tartott mozgalom támogatásáért. A támadásokat Silberstein Josua váci rabbi vezette, aki a *Tel-Talpijot* című folyóiratban szólította fel rabbitársait egy közös állásfoglalásra. Ebből a megmozdulásból született az 1904-ben a cionizmusra vonatkozóan kiadott vallási tiltás (iszur), amelyet 129 ortodox rabbi írt alá. A pápai rabbi sokáig ellenállt a nyomásnak, pamfletet adott ki és tovább ápolta a szervezeti életet, de az állandó viaskodás következtében egészségügyi állapota megromlott, majd 1906-ban meghalt.⁴¹ Pápán ezután a mozgalomnak nem sok híve maradt, az egyesület rövid időn belül feloszlott.

A régióban a hitközség köré csoportosuló neológ és ortodox zsidó elit, valamint a keresztény jobboldali értelmiségiek egyaránt elutasították a zsidó nemzeti mozgalom létét, egyedül filantróp tevékenységében láttak némi pozitívumot. Ilyen ellenséges környezetben a szimpatizánsok lelkesedése is alábbhagyott, a szervezeti életet szinte teljesen beszüntették. A mozgalom meggyökereztetésére tett első kísérlet a nyugat-dunántúli régióban teljes kudarcot vallott.

ÚJBÓLI PRÓBÁLKOZÁSOK

1910-re a budapesti cionista élet megacélosodott, a Makkabea mellett létrejött a Magyar Cionista Szövetség központi irodája, valamint saját hetilap (1909 és 1911 között *Magyarországi Cionista Szervezet*, ezt követően *Zsidó Szemle* címmel) kiadását is finanszírozni tudták. Ekkor újabb kísérletet tettek a vidék meghódítására, felhasználva a központ teljes eszköztárát és tapasztalatát. Bevett gyakorlatnak számított, hogy a budapestiek hosszas előkészítés után elutaztak a meghódítani kívánt településre, és ott egy nagyobb rendezvény keretében ünnepélyesen megalakították a helyi csoportot. A szervezet

tisztikarába előre megbeszélte módon helyi szimpatizánsokat is beválasztottak.

1910 júliusában Engel Jeremiás utazott Budapestről a Nyugat-Dunántúlra azért, hogy a cionista mozgalom felélesztését megkezdje. Először Győrben, július 4-én tartották meg gyűlésüket. A Magyar Cionista Szövetség Győri Csoportja elnökének Erdélyi Jenő köztisztviselőként álló gyermekorvost, a győri Kisdedvédő Egyesület vezetőjét, társelnöknek pedig Benedek Vilmos ügyvédet választották.⁴² A budapestiek hathatós közreműködésével a környező kisebb városok is sorra követték Győr példáját. Kapuváron Steiner Józsefnek köszönhetően indult be a cionista élet,⁴³ Sopronban Kohn Gyula és Lantos Jakab állt az egyesület élére.⁴⁴ Rövidesen egy 50 tagot számláló ifjúsági egyesület is csatlakozott hozzá.⁴⁵ Lakompakon a budapesti Engel Jeremiás által vezényelt gyűlés után alakult helyi csoport Glück Emánuel vezetésével.⁴⁶ Engel Nagymartonban szintén tartott egy kisebb összejevetelt az ortodox iskola nagytermében, ám ezt alakuló gyűlés nem követte.⁴⁷

A szombathelyi csoport megalakulására a Szombathelyi Szálló termében július 17-én került sor, ahol az egybegyűltek elhatározták, hogy a zsidókérdést cionizmussal kívánják megoldani. Itt a kezdeményezés a Budapesten tanuló zsidó fiataloktól indult, így a Makkabea-alapító Ragendorfer Jenő bölcsészhallgató és a körmendi Wurmfeld Zoltán orvostanhallgató játszott benne szerepet. A helyi csoport élére dr. Heimler Ernő ügyvédet választották, akinek társadalmi presztízse komoly védelmet jelentett a kezdeményezés számára.⁴⁸ A Braun házaspár Király utcai háza vált a csoport központi találkozóhelyévé.⁴⁹ Kőszegen a Zsidó Nemzeti Alap régi bizalmasa Kopfstein Lipót ügyvéd vállalta magára a szervezkedést, és alakított helyi csoportot július 16-án.⁵⁰

A lelkesedés nem tartott sokáig, csupán Győrött és Szombathelyen maradtak aktívak az egyesületek. A csoportok előadásokon keresztül propagálták a mozgalmat a szórakoztató és zsidó kulturális műsorokkal odavonzott közönségnek.⁵¹ Olyan kényes témákat, mint a magyar zsidók kivándorlása vagy a zsidó ország megalapítása, nem érintettek. Helyette Palesztina építésének bemutatására helyezték a hangsúlyt. Így történt ez például 1914-ben Szombathelyen, ahol az előadó a cionizmus keletkezése mellett a palesztinai munka eredményeit ismertette. Ez alatt kitért az új héber nyelv feltámasztására irányuló kezdeményezésre és a palesztinai iskolahálózat sikereire.⁵² A győri csoport országos szinten is kiemelkedett, tisztikara hűséges tagokból szerveződött, akik rendszeresen közgyűléseket,

**Salom – Szombathelyi zsidó fiatalok üzenete
Alföldy Zoltánné Szász Erika tulajdonában**

Hanuka-ünnepélyeket és Herzl-emlékesteket szerveztek. 1913-ban 80 taggal rendelkezett a csoport, és 800 koronát gyűjtött össze a Zsidó Nemzeti Alap számára.⁵³

Minden igyekezetük ellenére, hogy hazafiságuk látszatát fenntartsák, védekezésre és a mozgalom politikai céljainak negligálására kényszerültek. Zsidó polgártársaik minduntalan azzal támadták őket, hogy a „[politikai] cionizmus támogatása könnyen azt a látszatot keltheti, hogy hazaszeretünk rovására bünt követünk el.”⁵⁴ Erre a válasz a hazafiasság bizonygatása és a cionizmus pozitívumainak hangsúlyozása volt. E szerint a cionizmus nem károsítja az európai államokat, sőt segít nekik, mert megoldja a zsidókérdést, valamint a fiatalok figyelmét elvonja a radikalizmustól. Ugyanebben a cikkben a cionista szerző azt is kijelentette, hogy az ideológia egyenlőséget és szabadságot jelent, mert „ha a zsidó nép a maga földjén fogja jövőjét előkészíteni, ki fogja küzdeni magának az elismerést és a népek közötti igazi egyenjogúsítást”.⁵⁵ Ez a kettős narratíva jellemezte a mozgalmat ebben az időben: visszautasították a hazafiatlanság vádját, miközben a közös zsidó nemzetről szónokoltak. A minden szereplő számára elfogadható középutat nem sikerült megtalálni. Miközben a neológ és ortodox országos vezetés és a mozgalmat elutasító helyi zsidók továbbra is felszólaltak ellenük, addig a helyi keresztény elit megtúrta tevékenységüket. Ez abból is látszik, hogy a napilapok csípős kommentárok nélkül tudósítottak rendezvényeikről.

A 19. századi liberalizmuson nevelkedett cionista csoportok vezetői nem győzték hangsúlyozni hűségeket az ország és a király felé, továbbra is fenntartották a hazafiság és zsidó szolidaritás kompatibilitásáról vallott elképzelésüket. Erre a nem kevés ellentmondást tartalmazó attitűdre a legjobb példát Erdélyi Jenő, a győri csoport vezetője nyújtja, akinek a cionista eszmét még a hitközségbe is sikerült bejuttatnia.⁵⁶ Tiszta szívvel hitt abban, hogy az egyes országokban elnyomott zsidóság helyzetét csakis a cionista mozgalom eszközeivel lehet megoldani. E felismerés nyomán csatlakozott ő is az addig életképtelennek gondolt mozgalomhoz.⁵⁷ 1915-ben bekövetkezett halálakor a róla írt nekrológban hangsúlyozták: hazafisága vetekedett cionizmusával. Az első világháború kitörésekor a harcterre vonult mint tartalékos főorvos, utóbb ezredorvosi rangig vitte.⁵⁸

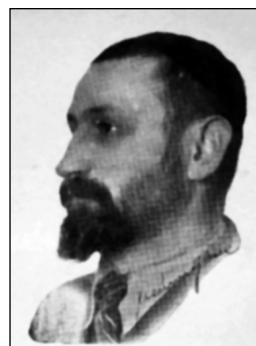
Az első világháború a magyar cionista csoportosulásokat sem hagyta érintetlenül. A háború kitörésekor a cionista tagok többsége katonaköteles életkorba lépett, így sokan bevonultak. 1914–1916 folyamán a zsidó nemzeti munkáról csak keveset hallani. A katonai szolgálatot teljesítő férfiak helyébe a zsidó kulturális élet felpozícióba kerülése és a cionizmus terjesztése terén a nők és az ifjúság lépett. Szombathelyen a helyi cionisták (Ragendorfer Jenő vezetésével) még 1914-ben létrehoztak egy 60 tagból álló Leányegyesületet,⁵⁹ amely a háborús viszonyokhoz igazodva 1917-ben látott hozzá szociális és kulturális tevékenységéhez. Többek között népkonyhát tartottak fenn a hadba vonuló és elesett zsidó katonák gyermekei számára, valamint zsidó katonákat élelmeztek.⁶⁰ Rendezvényeik nem kimondott cionista szellemben zajlottak, de szigorúan a zsidó kultúrkörből válogatott elemek kerültek bemutatásra. A cionisták budapesti lapja, a *Zsidó Szemle* büszkén jegyezte meg, hogy „e tekintetben az egyesület példaadó s úttörő lehet, hisz nőegyesületeink estélyeinek programja rendszeren teljesen nélkülözi a zsidó jelleget.” Az egyesület együttműködött az inaktív helyi cionista szervezet otthon maradt tagjaival, akiket ekkor Klein Gyula, az ortodox elemi iskola igazgatója és Bergstein Pál nagykereskedő fogott össze. A helyi és a budapesti cionisták⁶¹ a zenés műsorok között elmondott beszédekbe belecsempészték a zsidó nemzeti mozgalom alaptételeit is: „A makkabeusok ezt a speciális zsidó, sajátos létet védelmezték s a modern zsidóság szelleme is a zsidó értékek s sajátosság szeretetét s művelését kívánja, minden más irány csak a régi hel-

lénizmus felújítása, amely eddig is zsidótlanságával oly nagy pusztításokat végzett a zsidó lelkekben.”⁶² Értsd: a zsidó nemzetiség az új szellemi irány, amelyben a zsidóság kiteljesedhet, az asszimiláció (régii hellénizmus) pedig csak a romlásba visz.

A cionisták a zsidóság népi jellegét és a beolvadással szembeni ellenállást a régmúlta alkalmazott romantikus nemzetfelfogással domborították ki. A nemzetiséggel felvértezett múltbéli zsidó népen keresztül mutattak példát saját koruk emberei számára. Erre a legjobb alkalmat a hanuka ünnepe, azon belül is a Makkabeusok győzelme adta. Szembe lehetett állítani alternatívaként a beolvadást és a fennmaradást, a harcosokat és az asszimiláltakat, és végül utalni lehet a harcosok végső győzelmére.⁶³ Ezért is rendeztek a Herzl-megemlékezéseken kívül Hanukka és Makkabeusi esteket, ünnepeket. A cionisták a vallásos kollektív emlékezetet alakították át nemzeti történelemmé, így próbálván megalapozni a modern nemzeti tudatot.⁶⁴

Győrtött a háború megkezdésekor a cionista munka teljesen elhalt, a szimpatizánsok a harctérre kerültek vagy más okból elhagyták a várost. Az őszirózsás forradalom alatt a városon átutazó zsidó tanárok ismertették meg a fiatalságot a modern héber költészettel és héber irodalommal. A fiatalokból érdeklődő csoportok alakultak, s a létszámuk folyton nőtt. A fiúk „Herzl”-csoportot, a leányok pedig „Yehuda Ha-Levi”-csoportot alakítottak. Próbáltak minden releváns magyar nyelvű irodalmat beszerezni, így többek között Patai József *Héber költők* című antológiáját, Macoy művészi fordításait, vagy a Heinrich Graetz által szerkesztett hatkötetes *Zsidó nép történetét*.

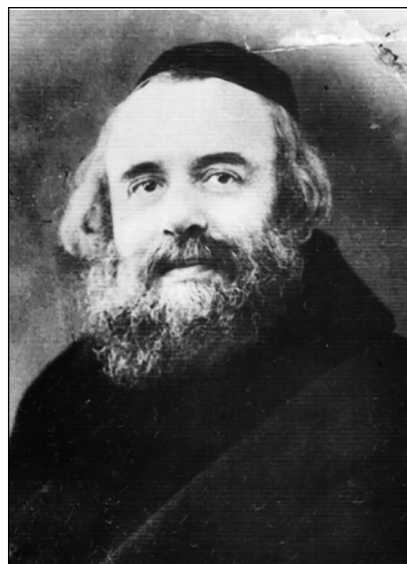
A kisebb lélekszámú ortodox közösség fiataljai 1917 végén „Tiferet Bachurim” néven ifjúsági egyesületet hoztak létre.⁶⁵ A kezdeményezőket az ortodox rabbi, Snyders Bernát előadásaival és a hitközség nagytermének bérbeadásával támogatta. Még fia, Snyders Jakab csatlakozását is engedélyezte. Az alakuló ülésen Grosz Dávid elnök határozta meg céljaikat: „Kötelességünk minél több zsidó tudást szerezni, minél több zsidó kultúrát magunkba felszívni: a régi klasszikus, valamint az új modern zsidó irodalom megismerésével, nyelvünk kulturálásával és történelmünk tanulásával a zsidó sajátosságot is megszeretni s magunkévá tenni.”⁶⁶ A rövid ideig működő egyesület a mélyen vallásos világnézet és zsidó nemzeti spiritusz egyvelegét adta. A főrabbi az egyik előadáson kijelentette, hogy „a szent nyelv az összekötő kapocs a népek közé szórt testvéreinkkel”, valamint „szép szavakban emlékezett meg a cionizmusról is, mint [a] népi öntudat” forrásáról.⁶⁷ Ezek az elképzelések az ortodox dogmán

Neuwirth Imre

kívül álltak, és valószínűleg csak bizalmasan, az egyesület összejövetelén hangzottak el. Nem is maradtak volna fent az *Izrael Óra* című rövid kiadvány nélkül, amely állandó tudósításokat közölt összejöveteleikről.

A kiadványt Neuwirth Imre, mélyen vallásos nyomdász, író⁶⁸ adta ki 1917 novembere és 1918 februárja között.⁶⁹ Az ifjúsági egyesülethez hasonlóan Neuwirth szintén a vallásosság hanyatlását és a zsidó lét megfakulását érezte ezekben az időkben, ennek következtében a lap céljait a következőkben foglalta össze: „A zsidó ifjúságot megmenteni az asszimilációtól, felvilágosítani az összzsidóságot nemzeti nagylétünkről, a pártoskodást eltörölni, megmaradni zsidó törvényeink keretén belül, haladva a korrallal, építeni a zsidóság nagyságát.”⁷⁰ Az egyszemélyes szerkesztőség „zsidótlán zsidókat”, vagyis az asszimiláció és szekularizáció útjára lépett hittestvéreit ostorozta, zavaros okfejtéseiben a vallási alapokon nyugvó zsidó nemzet új-

Snyders Bernát

játeremtését forszírozta.⁷¹ A cionizmus vallásos irányzatához, a Mizrachihoz közel álló újság nem talált befogadó talajra a győri zsidóság körében, az előfizetési díjak összege meg sem közelítette a lap előállítási költségeit. Végül anyagiak hiányában a lapot „az asszimiláció erősítésére” kénytelen volt beszüntetni.⁷²

A Tiferet Bachurim ifjúsági egyesület sem bővelkedett a támogatókban, sőt ellenzői is szép számmal akadtak. A leghangosabb ellenfelüknek Schwarz Mór, a kongresszusi hitközség rabbija mutatkozott. A középiskolások tőle kapták a vallásoktatást, az órákon pedig a diákokat eltiltotta a mozgalomtól. Amikor egy ifjúsági küldöttség felkereste, hogy engedelmet kérjen a nyilvános terem használatára, egy Purimi-ünnepségre, a kérést haragosan tagadta meg. Arra hivatkozott, hogy a zsidók számára minden nap Purim van.⁷³ A rabbi helytelenítette, hogy a cionisták a vallásos ünnepeket a modern nemzeti tudat kiépítésére használták.

A Cionista Világszervezet 1897-ben a bázeli kongresszuson döntött az egységes cionista adó (tagsági díj), a *sékel* bevezetéséről. Ezt minden országban a helyi cionista szervezet gyűjtötte a tagoktól. Magyarország tekintetében 1908-ból rendelkezünk részletesen lebontott kimutatásokkal. A sékel értéke ebben az évben 2 korona 40 fillért tett ki. Ennek alapján az ország területén élő cionisták száma az 1888. évre állapítható meg, mivel ennyi sékelt fizettek be. Ők elkötelezett követőknek számítottak, mivel a mozgalmat anyagilag is támogatták. A közel 1900-as szám alátámasztja a szakirodalomban már megelőlegezett megállapítást, hogy a Theodor Herzl és Max Nordau magyar származásának ténye és a Magyar Cionista Szövetség állandó toborzó akciói ellenére a magyarországi cionisták száma csekélynek mondható.⁷⁴ Sőt a konferenciák, gyűlések, új helyi csoportok létrehozása sem hozta el a várt sikereket. 1904-ben 1500 sékelt fizettek be,⁷⁵ így négy év alatt a növekedés csupán 400 sékelt jelentett.

A sékelbefizetések földrajzi eloszlását tekintve (lásd 1. térkép) láthatjuk, hogy a cionisták a nemzetiségi területekre összpontosultak. Budapest mellett Erdély és a felvidék abszolút számokban és a települések tekintetében egyaránt kimagaslik. A felüntetett települések 30%-a esik egybe Magyarország későbbi trianoni határaival, míg az 1920-ban Romániához csatolt Erdélyben 27%-a található. A maradék 43% túlnyomórészt felvidékre összpontosul. A befizetett sékelek arányában a nemzetiségi területek és Budapest volt a mérvadó.

A második térkép (lásd 2. térkép) az 1919-es Nemzeti Alap kimutatásait jeleníti meg. Ebből jól

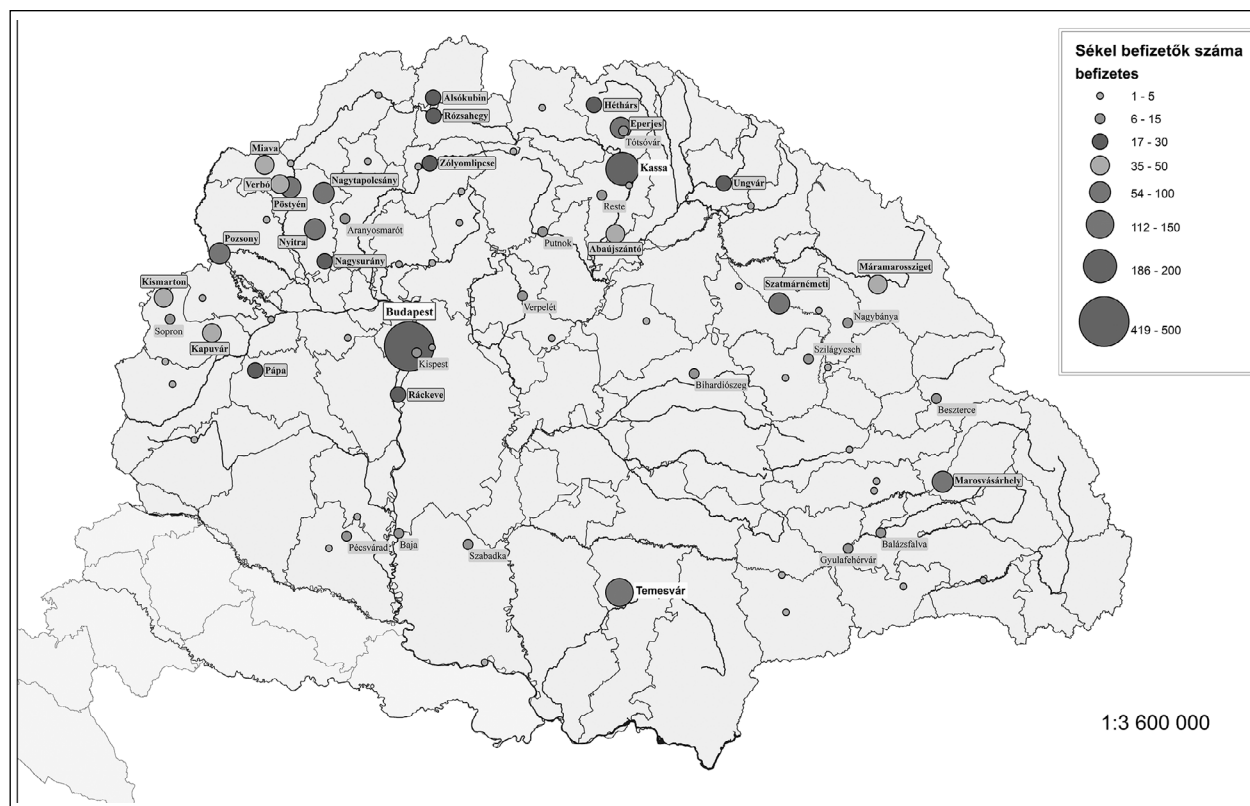
látható, hogy az országban uralkodó kaotikus viszonyok következtében a cionista anyagi hozzájárulás a nemzetiségi területekről Budapestre és a dunántúli városokba tevődött át. Szombathely ebben a tekintetben még inkább kiemelkedik, mivel a második legtöbbet javadalmazó kategóriába esik.

ZSIDÓ- ÉS CIONIZMUSDISKURZUS ÉS ELLENDISKURZUS A FORRADALOM ÉS A KÁROLYI-KORMÁNY ALATT

A háború alatt a zsidókérdés helyi és országos szinten is kevesebb figyelmet kapott. A közvélemény ekkor jobban lekötötték a háborús fordulatok hírei, valamint a hátszágban folyamatosan szaporodó nehézségek. A zsidóság – beleértve a cionistákat is – teljes odaadással kivette részét a közteherviselésből. A háború végére azonban a harcok okozta szenvedés és a gazdasági megszorítások szülte nélkülözés frusztrációjáért a társadalom felelőssé tehető bűnbakokat keresett. Tisza István mellett egyértelműen a zsidók kerültek kiválasztásra.⁷⁶

A győri munkások lapjaként aposztrofált *Népakarát* érzékenyen érintette a növekvő ellenséges hangnem. Már 1917-ben rosszállását fejezte ki amiatt, hogy a világháborúban mindenki a zsidókról beszél, a külföldi és belföldi sajtó is a becsületes zsidóságot rágalmazza és bírálja. Megbotránkoztatónak találta, hogy a *Regnum Marianum* újság listát készített azokról, akiket a szerkesztőség a zsidóság körébe sorol. Ez ellen hevesen tiltakoztak: „a zsidó ma egy értékes tényezője mindenütt a világ társadalmának [...] Hazánknak és a köznek, és nagy szerencsétlenség volna ha ez a világhírű nép nem volna.”⁷⁷ Egy évvel később a helyzet változatlanágáról számolt be a lap szerkesztője, bizonyítékul antiszemita cikkek sorát idézte.⁷⁸ A zsidóellenesség elharapódzása olyan méreteket öltött, hogy azt a kormány is érzékelte. Wekerle Sándor miniszterelnök 1918 szeptemberében bizalmas köriratban szólította fel a főispánokat az antiszemita mozgalmak „csirájában leendő elfojtására”, ugyanakkor a levélben elismerte, hogy az antiszemita kilengés több helyütt a hatóságoknak „elnézésével, sőt egyenes helyesléssel is találkozott.”⁷⁹

A zsidóellenes közhangulat szításában Prohászka Ottokár székesfehérvári katolikus püspök is jeleskedett. Már korai írásában gazdasági felülreprezentáltságuk miatt démonizálta a zsidóságot, az antiszemitizmust „a keresztény erkölcsstan és a keresztény társadalmi rend reakciójaként”, szociális ellenerőként legitimálta.⁸⁰ A háború utolsó évében

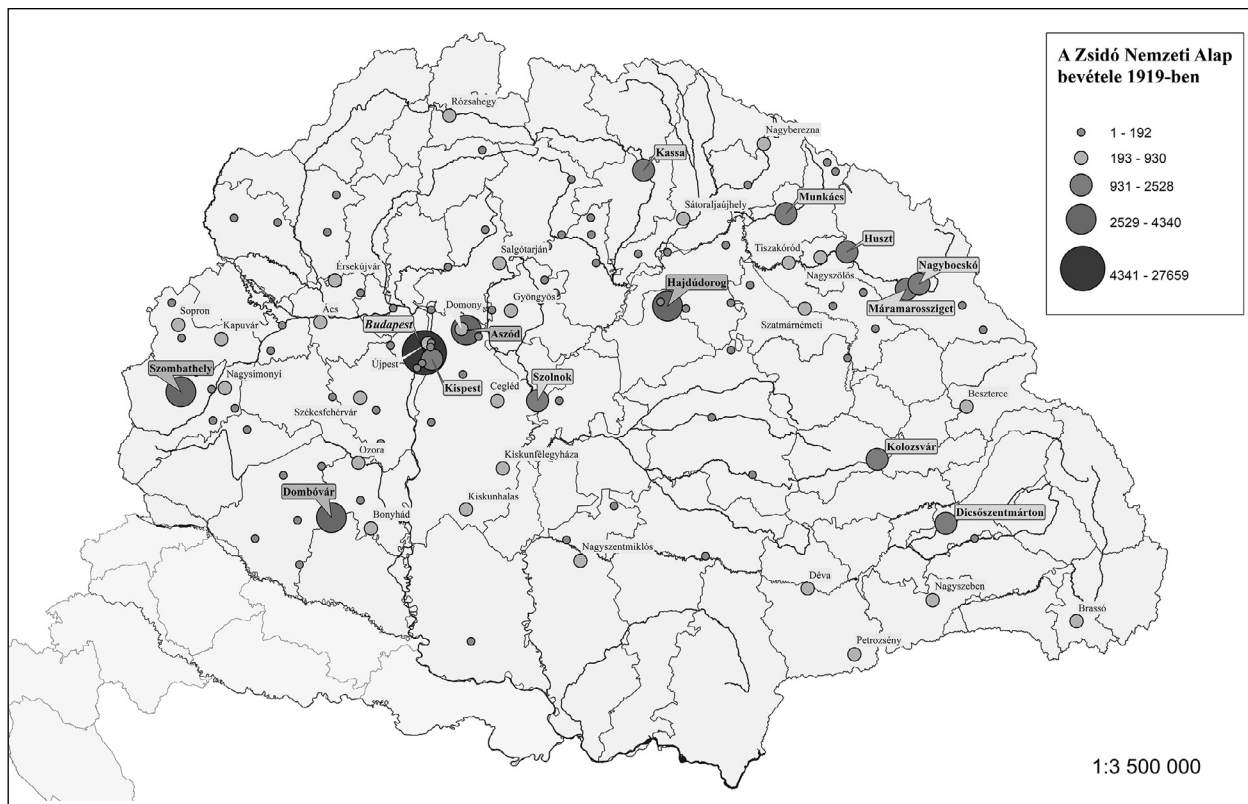
1. térkép

Prohászka ismét tematizálta a zsidókérdést. Egy a keresztény ifjakat és az ő egyetemi padjaikat elfoglaló, hadviselésre alkalmatlan zsidókat összehasonlító írása heves sajtópolémiaiba csapott át. A neves zsidó politikus, Vázsonyi Vilmos vette fel a kesztyűt a püspökkel szemben. Prohászka válaszában így összegezte célját: „meg akarjuk akadályozni a keresztény társadalom letörését [...], meg akarjuk akadályozni Magyarország elzsidósodását”, végül „rá akarjuk segíteni a jóakarató és nemzeti érzésű zsidóságot a nemzeti, keresztény társadalommal való összeforrásra.” Ez utóbbin betérést értett, amidőn a zsidók nemcsak nyelvben, de vallásban is egyesülnek a többségi nemzettel.⁸¹

A püspök álláspontját a győri *Dunántúli Hírlap* is átvette, *Elég volt-e?* című cikkét teljes terjedelmében és egyetértéssel közölte. Ez a hangnem egybecsengett a szerkesztőség zsidókérdésről vallott addigi álláspontjával. Elismerték az antiszemitizmus létezését, de azt idegen és tisztességtelen zsidók ügyködésére vezették vissza. A megoldást a keresztények és a „magyarrá vált, magyarként érző zsidóság” összefogásában látták, akik együttes erővel szabadíthatják meg az országot „a jövevényektől, az uzorásoktól, a lánckereskedőktől és a hadimilliomosok-

tól.” Ebből kifolyólag a szerkesztőség fontosnak tartotta megszervezni a tisztességes zsidók ligáját a tisztességtelenekkel szemben.⁸² Prohászka cikke kapcsán szintén azt hangoztatták, hogy a támadás nem a derék, hazafias zsidóság ellen irányul, ellenkezőleg, Prohászka célja „a magyar faj kultúrájával együtt érző, hazafias zsidóság teljes megnyerése a magyar állameszme számára.” A megnyilatkozás csupán azoknak fájhat, „akik Galícia felől beszűremkedő kazár had s a hiperintellektuel nemzetközi szabadkőműves zsidó frakció céljaival azonosítják magukat.”⁸³ A lap cikkek sorában állt ki Prohászka tételeinek igaza mellett. Statisztikákat citáltak a gazdasági, sajtó- és értelmiségi pályákon bekövetkezett zsidó térfoglalás kimutatására, miközben azt bizonygatták, hogy a katonaszökevények döntő többsége zsidó.⁸⁴ Továbbá kiálltak Prohászka mellett az *Egyenlőség* antiszemitizmussal gyanúsító cikke miatt, azzal érvelve, hogy a zsidók főként felekezeten kívüliek, így nem is izgathatnak a felekezet ellen.⁸⁵

A püspök eszméit nemcsak sajtóorgánumok vették át, hanem a liberalizmuson nevelkedett régi politikai osztály is fogékonyan mutatkozott rá. Győr Vármegye 1918 szeptemberében megtartott rendes

2. térkép

közgyűlésén Szűcs Géza bizottsági tag a jelenlévőket a püspök álláspontjának támogatására szólította fel. A közgyűlés elé benyújtott indítványa így hangzott: „a püspök az Alkotmány 1918. szeptember 11-iki számába közölt *Elég volt-e?* című cikkét üdvözölje a vármegye, a fajmagyarságért való küzdelmet a cikkben kifejezésre jutó szellem szerint helyeseli, abban mindenkor támogatja és elvárja minden közhatalmat kezelő tisztviselőjétől, hogy a rábízott közhatalmat a fajmagyarság érdekében ilyen szellembe kezelje.” Az indítványt hosszas tanácskozás után elutasították, de nyakatekert megfogalmazásban mégis egyetértésüket fejezték ki a cikk tartalmával: a közgyűlés elvieken egyetért az arra irányuló küzdelemmel, hogy „a jóakarátú és nemzeti érzésű zsidóság a nemzeti, keresztény társadalommal való összeforrásához segítsék [...] Mégis [...] a törvényhatóságnak kerülnie kell minden olyan kezdeményezést vagy állásfoglalást, amely [...] a felekezeti béke és megbontásának és türelmetlenségnek látszatát viselhetné magán [...] az indítványt mellőzzük. Ellenben dr. Prohászka Ottokárt [...] úgy a háború előtt, mint különösen a háború tartalma alatt a magyar állameszme, a magyar faj, kultúra és keresztény erkölcsi világregend érdekében kifejtett

rendkívüli [...] és nagyhatású munkásságáért mély tisztelettel és igazi nagybecsüléssel szívünk mélyéből üdvözöljük”.⁸⁶

Az antiszemita felbujtás elkendőzésére tett kísérlet ellenére az aktus a vármegye zsidó lakosságának egyértelműen jelezte az új korszak nyitányát. Az esemény nem maradt válasz nélkül. Először Anonymus néven, egy izraelita felekezeti személy szállt szembe a sértéssel. A neológ zsidóság régóta hangzottatott álláspontját és a liberális értékeket visszhangozva a felekezeti szításra tett kísérletet elítélte. Továbbá elutasította az „antiszemita Prohászka” nézeteit, miszerint a zsidók nemzetiséget képeznek, és a maga részéről csak a zsidó vallású magyarság létezését ismerte el.⁸⁷

Rezignáltabb, de öntudatosabb álláspontot képviselt a Figyelő álnéven hozzászóló győri cionista. Szerinte a püspök kijelentéseit és az indítványt nem kell tragikusan felfogni, az részét képezi az évszázados zsidóellenességnek: „Ami sérelem van benne: az nem új, ami pedig új: az nem sérelem. Mert hisz az a kívánság, hogy mi magyarországi zsidók, úgy ahogy vagyunk, térjünk át a katolikus hitre, ez csak nem sérelem, ez igazán nem egyéb naivitásnál”. Rendkívüli éleslátással mutatott rá az asszimilációs

zsákutcába került magyar zsidóság dilemmájára: „Bennünket bizony ez nem lep meg és – összintén szólva – nem is nagyon fáj. Ez csak azon zsidóknak fájhat olyan nagyon, akik nem szűnnek meg tüntetni »fajmagyarságukkal« és nem győzik hangsúlyozni, hogy a zsidóság csak felekezet. És most, íme mint »beszüremkedő népfajról« beszélnek róla. Hát ez fáj nekik, de nem fáj nekünk, akik az egész világon szétszórtan élő zsidóság fájó közösségével tisztában vagyunk.” A hozzászólás egyértelművé tette, hogy a kikeresztelkedés nem oldja meg a zsidókérdés problémáját, a keresztvízzel a zsidók nem válnak fajmagyarokká.⁸⁸ Prohászka álláspontja nem először találkozott a cionista gondolatisággal, folytatólagos antiszemitizmusa ellenére a püspök később kimondott érdeklődéssel és szimpátiával viszonyult a cionizmushoz.⁸⁹

A Prohászka által keltett zsidóellenes hullámok és a győri elit befogadókészsége jelzi, hogy a 19. század végi, 20. század eleji antikapitalista köntösbe csomagolt antiszemitizmus egyre virulensebbé vált. Már nem elégedtek meg a gazdasági és társadalmi visszásságokat zsidó jelenségnek titulálni,⁹⁰ hanem a zsidók közötti differenciálással elfogadható és üldözendő csoportot hoztak létre. A liberális elveknek megfelelően még csak a zsidók egy részére terjesztették ki a kollektív bűnösséget. De az öszszemosás gyorsan végbe ment, és ebben a cionistáknak is jól meghatározott szerep jutott osztályrészül.

A FORRADALOM ÉS HATÁSA

A háborúba belefáradt országban 1918 októberében kirobbant a polgári (őszirózsás) forradalom. A kaotikus állapotok közepette az általános elitelenségbe és fosztogatásokba ágyazva gyakran következtek be zsidóellenes atrocitások is. Ezeknek forrása az úrgyűlölet és a háborús nélkülözések voltak.⁹¹ Az egész országból zsidó kereskedők és boltosok kifosztásáról, valamint kisebb pogromokról érkeztek hírek.⁹² A Nyugat-Dunántúl követte az országos áramlatot, Vas vármegye néhány községében fosztogatásokra és erőszakosságokra került sor, de emberéletben nem keletkezett kár. Annak ellenére, hogy a szociáldemokrata újság pogrom előszelét vélte érzékelni,⁹³ a megyeszékhelyen a hatalomváltás viszonylag gördülékenyen ment végbe, a köztársaságiaknak hamar sikerült az elszabadult indulatokat lecsillapítani.⁹⁴ Körmenden december elején a nemzetőrök rendeztek zavargásokat, mert nem kapták meg fizetésüket.⁹⁵ A zsidóság önvédelméért a cionisták Friedrich István támogatásával

karhatalmi századokat hoztak létre, ezeket felfegyverezték és a zavargásoktól legjobban sújtott településekre vezényelték.⁹⁶ A forradalom és Károlyi kormányzása alatt kicsiny politikai szektából észrevehető politikai közösséggé válhattak, így rövid ideig felkerültek a magyar belpolitika térképére.⁹⁷

Az elemzett régióban a cionista gárdák nem kerültek bevetésre, a zsidóság érdekében fellépő spontán önszerveződésről csak Sopronban tudunk. 1918 novemberében Schönberger Gusztáv a soproni status quo ante hitközség elnöke, Friedmann Izidor ortodox hitközségi elnök vezetésével Védelmi Bizottságot alakított. A bizottságnak jól körülhatárolható célokat adtak: „a Sopron megyei zsidók összes bajos dolgában a hatóságoknál eljárjon, azokat tanáccsal és védelemmel elássa, erkölcsi, esetleg anyagi támogatásban részesítse.”⁹⁸

Nemcsak országos szinten követhető nyomon ez a változás. A helyi csoportok közel négy éves hallgatás után ismét aktivizálódtak. Az idegen csapatok által veszélyeztetett területeken (Erdély és Felvidék) különösen nagy súllyal esett latba a nemzeti zsidók helyezkedése, mivel a berendezkedő új hatalmak igyekeztek kicsikarni legitimációs értékkel bíró támogatásukat.⁹⁹ A nyugat-dunántúli városok szervezkedése elmaradt az erdélyitől, de a mozgalom lassan itt is erőre kapott. Győrben ültek először össze a cionisták a forradalom után néhány nappal.¹⁰⁰ A korábbi elnökhöz, Benedek Vilmoshoz csatlakozott az ortodox fiatalokat tömörítő csoport elnöke, Grosz Henrik, sőt Synders rabbi is hallgatólagos beleegyezését adta. A tagok száma hamar újból elérte a 200-at, és örömmel jelentették, hogy a *Zsidó Szemlére* 80-an fizetnek elő a városból, valamint már saját helyiséggel is rendelkeznek.¹⁰¹ Az újabb politikai átmenet előtt összesen 300 taggal sikerült felduzzasztani a csoportot. Mivel a szám önbetevalláson alapult, valószínűsíthetően túlzásról van szó.¹⁰²

Szombathelyen a Braun házaspár ténykedése mellett ekkor az évek óta működő Leányegyesület és egy újabb ifjúsági egyesület említendő meg. A lelkes ifjak buzgalmát a helyi konzervatív zsidóság hamar letörte. Miközben a kongresszusi Horovitz József rabbi érdeklődéssel figyelte a kibontakozást, aktív támogatást nem nyújtott számukra.¹⁰³ A mozgalomhoz mindig szimpátiával közelítő budapesti *Zsidó Szemle* keserűen jegyezte meg, hogy „a dicsőségteljes asszimilációban kiérdemesült urak aljas módon kezdik terrorizálni az ifjúságot. Egyik magyar anyától született izraelita úr a helybéli katolikus főgimnázium igazgatójánál denunciálta a »hazaáruló« cionista tanulókat.” Némi bátorítást nyújtott a fiataloknak, hogy az illető oktató a fiatalok

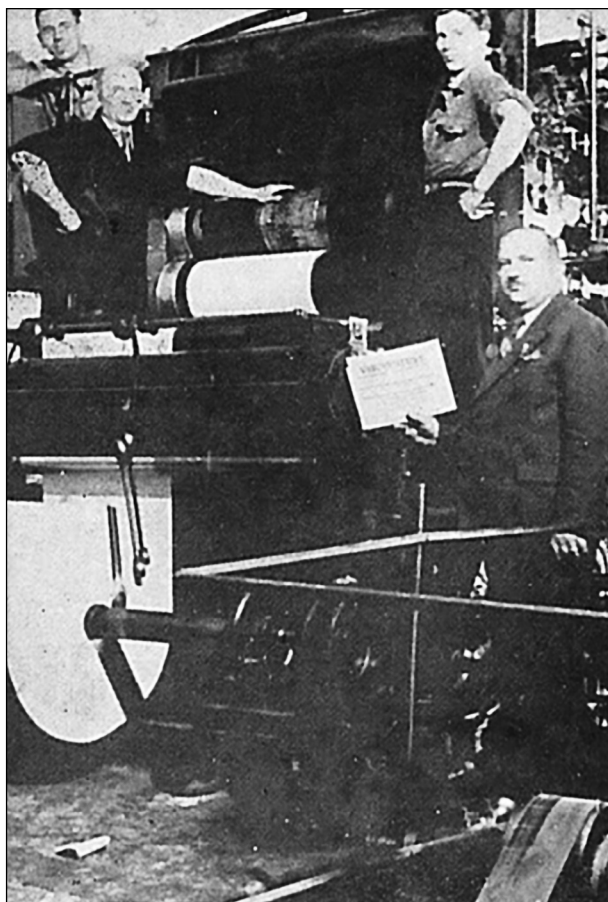
pártját fogta,¹⁰⁴ de a gesztus hosszú távú munkát nem befolyásolta, a szombathelyi cionisták a Tanácsköztársaság bukásáig nem mutatkoztak.

CIONISTÁK A CÉLKERESZT BEN

A Nyugat-Dunántúlon a cionisták az intenzívebb szervezkedés ellenére sem tudták elérni a tömegek csatlakozását. Mindennek ellenére a helyi sajtóban, a forradalom és a Károlyi-kormány első hónapjaiban az egyre elharapózó antiszemita közbeszéd részeként mégis reflektorfénybe kerültek. A régió a katolikus vallás fellegvárának számított, így a keresztényszocialista mozgalom és annak sajtója retorikai támadások sorát intézte a szociáldemokrácia, valamint a hozzá szorosan kapcsolt idegen zsidóuralom ellen. Így tett a *Pápa és Vidéke*,¹⁰⁵ a *Szombathelyi Újság*, a *Vasvármegye* valamint a *Dunántúli Hírlap* is.

A *Vasvármegye* főszerkesztője, Lingauer Albin a frontról hazatérve az addig képviselt – pragmatikus liberalizmussal átítatott – elveit felrúgva, vad zsidóellenes uszításba kezdett.¹⁰⁶ Többek között az dühítette, hogy a zsidóság nemzetiségként viselkedik a forradalom első percétől fogva, és saját önvédelmi alakulatokat toborzott: „önöknek szabad külön forradalmi cionista gárdát szervezni és ezzel a forradalom felekezeti széttagolódásához az első lökést megadni, de akkor tilos csak említést is tenni a zsidóknak a háborúban és a forradalomban észlelhető külön szerepéről és különleges elhelyezkedéséről.”¹⁰⁷

A *Vasvármegye* és a *Dunántúli Hírlap* szinte egy időben szemlézték a nagyváradi *Szabadság* napilapot, amely a helyi zsidó nemzeti mozgalom felvonulásáról mondott súlyos ítéletet. Fő állítása igazán megnyerő lehetett az antiszemizmussal kacérkodó szerkesztőségeknek, mivel a nagyváradi lap úgy találta, hogy a „türelmetlen, gyűlöletre izgató” zsidó nacionalizmus ugyanolyan ellenhatást vált ki a keresztény társadalomból, és ezen majd a zsidóknak sem kell csodálkozniuk. Ezzel a nyugat-dunántúli lapok zöld utat kaptak ahhoz, hogy a cionizmuson keresztül a zsidóságot támadhassák. A vasi újságban Lingauer sietett a cikkhez hozzáfűzni, hogy a zsidóság nemcsak felekezet, hanem nemzetiség is. Ezt bizonyítja többek között a nagyváradi zsidó nemzeti szervezkedés, a galíciai menekültekkel vállalt szolidaritás, valamint a zsidó gárdák megalakítása. Végül előrevetítette, hogy a nyílt provokálás megérdemelt választ szül.¹⁰⁸ Katona Attila doktori értekezésében megjegyzi, hogy ez az érvelés azért is tekinthető visszásnak, mert Lingauer maga is írt

Lingauer Albin
a Vasvármegye nyomdájában

Sárvárott antiszemita felbujtásról, ahol sem önvédelmi csoportok létéről, sem nagy létszámú galíciaiakról nem volt szó.¹⁰⁹

A kortársakat szintén meglepték a szerkesztő kijelentései. Lingauerhez pro és kontra levelek tucatjai érkeztek, amelyekben mondandóját helyeselték és vitatták. Itt pedig főként a helyi zsidó polgárookra kell gondolni, akik megrökönyödéssel figyelték, ahogy az újságíró a közvéleményt ellenük hangolja egy olyan ideológia jelszavát felhasználva, amelytől ők mindaddig szigorúan távol tartották magukat. Lingauer a beérkezett leveleket önkényesen közölte, annak függvényében, hogy mennyire segítették elő álláspontjának megszilárdítását. Vázlatosan közölte például egy zsidó kereskedő levelét, aki buzgón bizonygatta magyar hazafiságát, elítélte a cionisták szervezkedését, és még Lingauer azon nézetét is megerősítette, hogy e zsidó fellángolás az antiszemizmus okozója.¹¹⁰

Egy másik hozzászóló, egy szociáldemokrata zsidó válasza határozottabb álláspontot képviselt,

azonban Lingauer kiforgatta szavait, és még súlyosabb szavakkal vágott vissza. A felekezeti izgatás vádját elutasítva, a magyar nemzetiség és a zsidó nemzetiség közötti harcról írt. E szerint a keresztény szellem érdekében kényszerülnek arra, hogy felrázzák a társadalmat a zsidó szeparatista törekvésekkel szemben: „csak bátorságot veszünk rámutatni, hogy a zsidó nemzetiség egy része válni akar tőlünk, csakúgy, mint a románok, szerbek, tótok egy része. Mert azok [a zsidók] se akarnak mind elszakadni tőlünk, csak egy része.” Itt azonban nem állt meg, hanem a nemzetiségi kérdést a politikai probléma szintjére emelte. Szerinte a zsidó nemzetiség a békeévek és a háború alatt gazdasági és kulturális hegemóniát szerzett, amelyet az új kormányon keresztül politikai hatalommal egészített ki. Ezek után felhívást intézett olvasóihoz, hogy vegyék vissza az országot a hódító nemzetiségtől.¹¹¹ Itt Lingauer gyakorlatilag amellet érvelt, hogy ők az országban dominanciát kivívó és most elszakadni törekvő, a keresztény fajt háttérbe szorító zsidó nemzetiség ellen lépnek fel. Azonban a zsidó nemzetiséget pontosabban nem definiálta, így könnyen érthette az olvasó ezt a teljes zsidóságra, és értették is az idézett levéltöredékek tanúsága szerint.

A szociáldemokraták helyi lapja, a *Testvériség* a zsidóellenes uszítást következetesen elítélte.¹¹² Itt jelent meg a *Hír* hetilap szerkesztőjének, a zsidó Szász Ernőnek Lingauerhez intézett válaszcikke. Ebben biztosította a szerkesztőt, hogy a magyar zsidók többsége a keresztényekhez hasonlóan megálja a helyét, a nemzetiek pedig nyugodtan elhagyhatják az országot: „Azok a zsidók, akik nem akarnak velünk asszimilálódni, vagy már eddig is nem asszimilálódtak, azok majd bizonyára fölkeresik az új Zsidóországot és ez ellen semmi kifogásunk sem lesz”.¹¹³

Sem a magyarságukat bizonyítani kívánó zsidó polgárok levele, sem a szocialisták tiltakozása nem hatott a *Vasvármegye* főszerkesztőjére. Kis idő eltelével a zsidó dominancia unottig ismételt jelszava mellett már előremutató antiszemita toposzok is megjelentek: a zsidókat egyre inkább a szabadkőműveséggel és a kommunizmussal azonosították. Azt igyekezte szuggerálni, hogy a „demokrácia, szocializmus szabadkőművesesség” káros ideológiáit a „pánjudaizmusra” keresztelt háttérhatalom szolgálhatja. A zsidó politikai hatalom, valamint a pénz által bemocskolt zsidó erkölcs elleni védekezésül, és annak visszaszorítására a zsidótól különálló párhuzamos keresztény szervezetek felállítását javasolták.¹¹⁴ Az új idők szelét jelezte, hogy az addigi retorikától eltérően, ebben a cikkben a szerkesztőség már a disztinválás látszatát sem tartotta fenn a

nemzeti és a magyar érzelmű zsidóság között, helyette a zsidóság egészét kollektíven bélyegezték meg, a legvadabb előítéletekkel. Ha a cikk írója értesült volna az akkor már működő két radikális zsidóellenes szervezet, az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME), illetve a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) létrejöttéről, örömmel konstatalta volna vágyai teljesülését.

Győzött a *Dunántúli Hírlap* hasonló hangnemben szállt síkra a zsidó nemzeti szervezkedés ellen. Arra a megállapításra jutott, hogy a cionizmus generálja a zsidóellenes hangulatot: „Megértjük, hogy az üldözött és véresre korbácsolt orosz zsidóság a véres pogromok után szervezkedett és megindította a cionista mozgalmat. De itt nálunk a sorrend megfordított. Előbb ők megcsinálják a zsidó nemzetiségi mozgalmat és majd azután jön a pogrom.” A mozgalmat a galíciai antiszemita toposszal kapcsolta össze: „Ezt a mozgalmat a magyar zsidósághoz idegen és tőle távolálló, beszivárgott és a magyar kultúrával ellentétes elemek csinálják és támogatják. A gettószellem hajtja és űzi őket.” Végezetül azt is felrótta nekik, hogy elhagyják a magyarságot és megbontják a magyarság egységét: „ha ők zsidó nemzetiség, milyen jogon élnek és dolgoznak itt a magyarság közt külön nemzetiségi célokkal és milyen jogon foglalnak el a magyarság elől területeket? Nincs kifogásunk ellene. Éljenek önálló életet innen kivándorolván! De ne tegyék gyűlöletessé és katasztrofálissá az életet azok számára, akik minden szenvedés és megpróbáltatás közt is itt akarnak élni és dolgozni, itt akarnak magyar kultúrát és fejlődést teremteni.”¹¹⁵ A hírlap hamarosan már arról értekezett, hogy zsidóország épül Magyarországon.¹¹⁶ Egészében véve retorikájában visszafogottabbnak mutatkozott, mint a vasi újság.

Valószínűleg a fenti állítások ellensúlyozására adta közre a *Győri Újság* Paál Jób zsidó újságíró cikkét, amelyben a magyar zsidók és a cionizmus kapcsolatát világította meg az olvasók előtt. Paál éles határvonalat húz a cionisták és a magyar zsidók többsége között, akik felekezetenként határozzak meg magukat, külön nemzetet vagy nemzetiséget nem is alkothatnak, mert hiányzik a két legfontosabb komponens: nyelv és terület. Az antiszemita cikkek íróival annyiban mégis egyetértett, hogy a cionisták károsak az ország életére nézvést: „Sok zsidó jóhiszeműen csatlakozott a cionistákhoz, abban a reményben ringatva magát, hogy jótékonyági akcióról van szó. Ezzel szemben a cionista mozgalom nem más, mint része annak a tervszerűen megkezdett bomlasztó munkának, amelyet Magyarország ellen indítottak meg.”¹¹⁷

Hasonlóan a Prohászka üdvözlése kapcsán ki-

alakult sajtócsörtéhez, a cionisták megszólítva érezték magukat. Benedek Vilmos, a győri cionista csoport elnöke a jól ismert asszimilációs nyelvezettel védte a mozgalmat. Ezek szerint ők lojális állampolgárok, akik az üldözöttek megsegítésével veszik ki részüket a zsidóság nemzeti jövőjéért megindult küzdelemből. Továbbá nem kívánnak nemzeti autonómiát, ez csak ott lehetséges, ahol a zsidók tömegekben laknak. De ennek követelése sem jelentene hazaárulást.¹¹⁸ Paál viszontválaszában nem fogadta el a nemzeti szervezkedés és a magyar hazafiság között megfogalmazott kompromisszumos magyarázatot: „Benedek téved abban, hogy Magyarország hű polgárai maradhatnak a zsidók, akkor is, ha külön nemzetként akarnak szervezkedni. Hát ez nem igaz. Valaki vagy magyar, vagy nem magyar [...] a Zsidók válasszanak: magyarok akarnak-e maradni vagy zsidók akarnak-e lenni.”¹¹⁹

A Tanácsköztársaság nem tűrte a nemzetiségi alapon szerveződő mozgalmat, a Magyarországi Cionista Szervezetet betiltotta, fontosabb sajtókiadványainak (*Zsidó Szemle, Múlt és Jövő*) megjelenését beszüntette.¹²⁰ A kommün uralma alatt a zsidókérdés az egyházakkal és vallásoktatással kapcsolatban került ismét terítékre.¹²¹ Kőszegen például „ellenforradalmi tüntetésekre” került sor a vallásoktatás tiltása miatt. Az apátplébános a gyerekeknek félreérthetetlenül kifejtette, hogy kik miatt marad el a tanítás: „Tegnap eljöttek a zsidók s elkergették az apácákat, ezért nem lesz többet iskola. Ha otthon kérdik, hogy miért nincs iskola, mondjátok meg az anyátoknak, hogy a zsidók az apácákat elkergették.”¹²²

KÖVETKEZTETÉSEK

A helyi cionista csoportok ki voltak szolgáltatva az országot uraló eszmei fősodor kénye-kedvének, valamint a zsidó elitnek. Kezdetben a zsidóság asszimilációját kívánatosnak tartó 19. századi liberalizmus szabta igen szűkre a mozgalom mozgásterét, folyamatosan arra kényszerítve tagjait, hogy hazafiságukat bizonygassák. A neológia az integrációs modellt a második világháború végéig fenntartotta, így a cionisták elutasítása állandósult. A nemzeti eszme a neológ establishmenten belül az elemzett időszakban nem vált elfogadhatóvá.

Az ortodoxia főként azért utasította el a gondolatot, mert az vallási alaptételekkel ütközött. Az intézményes elutasítás ellenére a mozgalom fő tábora mégis az ortodox közösségből került ki. A térképek és az elemzés alapján az ortodoxia és a cionizmus közti szoros kapcsolat nyilvánvaló. Az ortodoxok

nem, vagy csak részben asszimilálódtak, az általuk megalkotott vallási törvényekkel körülbástyázott tradíció határozta meg életüket. Eszmerendszerüknek mindig is része volt az egységes zsidó nép feltételezése, a Cionba való visszatérés gondolata, valamint a visszatérés Izrael földjére – mint az integráció, a szekularizáció elleni védekezés egyik formája.¹²³ Innét könnyebben eljutottak a cionizmusig, mint egy asszimilált közegeből. Mi több, néhány történész a zsidó nemzeti mozgalom keletkezését a magyarországi zsidó ultraortodoxiából vezeti le.¹²⁴

A cionizmust emellett a nem zsidó helyi elit is elutasította, mivel ők az asszimilációs szerződés¹²⁵ felrúgásaként érezték a zsidók nemzeti szervezkedését. Ez a lojalitás-kritika az antiszemitizmus növekedése és a világháború utolsó éveiben egyre hangosabb zsidóellenes retorikába fulladt. A századfordulón a magyar, főként az egyházi-konzervatív értelmiség a cionista zsidó állam lojalitását kérdőjelezte meg, 1918–1919-ben már a cionistákban megtestesülő zsidó nemzet államvesztő törekvéseivel riogatott. Mivel a kis cionista zsidó mozgalmat általánosítva rávetítették a teljes magyar zsidóságra, egy áthallásos antiszemita közbeszédet hoztak létre. A zsidóellenes diskurzus táplálói eközben azzal védekeztek, hogy ők csak az etnikai alapon szerveződő zsidóság ellen emelnek szót. Zsidó részről mind az integráció hívei, mind pedig a cionisták igyekeztek államhűségük bizonyításával elmentmondani nekik. Mindez azonban fölösleges erőfeszítés volt; az olvasók jó része ekkor már nem tett különbséget zsidó és (cionista) zsidó között.

Az elemzett cionistaellenes agitáció, valamint az annak nyomán kialakult polémia nem következtetett a helyi cionisták aktivitásából, mivel számuk és teljesítményük csekélynek számított. A cionistaellenességbe bujtatott antiszemitizmus jelenségét leginkább Katona Attilának a vasi események alapján tett megállapításával lehet magyarázni, amely szerint ebben az időszakban jelentősebb átalakuláson ment át a honi antiszemita érvelés és mozgalom.¹²⁶ A kutatás térben történő kiterjesztése azt sugallja, hogy a zsidóellenes közbeszéd átmenetet képezett az addig hangoztatott antikapitalista retorika és a később faji alapú kirekesztés között. Talán érdemes újragondolni s esetleg revideálni azt a nézetet, hogy a csupán a Horthy Miklós nevével fémjelzett időszakban tették a zsidóságot a forradalom, a tanácsköztársaság és a történelmi Magyarország széthullásának általános felelőssévé.¹²⁷ E narratíva alapjai ugyanis már az események közepette meggyökeresedtek.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár
Kőszegi fióklevéltára. Tanácsköztársaság. (XVI).
10/ Kőszegi Járásbíróság iratanyaga. 5/ Kőszegi Járásbíróság iratanyaga.
Vas Megyei Levéltár. 440. 23. doboz 60. szám.

Sajtó

(napi- és hetilapok, folyóiratok, közlönyök)

<i>Dunántúli Hírlap</i>	1893–1945
<i>Egyenlőség</i>	1910–1944
<i>Felső-dunántúli Hétfői Újság</i>	1927–1934
<i>Győri Friss Újság</i>	1902–1918
<i>Győri Híradó</i>	1913–1916
<i>Győri Hírlap</i>	1886–1939
<i>Győri Nemzeti Hírlap</i>	1936–1945
<i>Hétfői újság – Reggel</i>	1917–1919
<i>Izrael Óra</i>	1918–1919
<i>Libanon</i>	1936–1943
<i>Magyarországi Cionista Szervezet</i>	1910
<i>Múlt és Jövő</i>	1917–1944
<i>Népakarat</i>	1917–1921
<i>Pápai Hírlap</i>	1903–1944
<i>Pápai Közlöny</i>	1904–1905
<i>Pápai Lapok</i>	1904
<i>Testvériség</i>	1918–1919
<i>Vasvármegye</i>	1904–1939
<i>Zsidó Szemle</i>	1910–1938

*Monográfiák, könyvek, tanulmánykötetek,
és disszertációk*

- AVINERI, Shlomo: *A modern cionizmus kialakulása. A zsidó állam szellemi gyökerei*. Budapest, Századvég Kiadó, 1994.
- CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tártárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, Napvilág kiadó, 2019.
- EMED, Alexander: *A magyarországi cionista mozgalom története (1902–1948)*. Budapest, Bethlen Téri Füzetek 8., 2002.
- FROJIMOVICS Kinga: *Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008.
- FROJIMOVICS Kinga: *Szétszakadt történelem: zsidó vallási irányzatok Magyarországon, 1868–1950*. Budapest, Balassi Kiadó, 2008.
- GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- HARSÁNYI László: *A Kőszegi zsidók*. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1974.
- HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.
- HEIMLER, Eugene: *Night of the mist*. London, The Bodley Head, 1959.
- HERTZBERG, Arthur: *The Zionist Idea*. New York, Atheneum, 1981.
- HOFFMANN János: *Ködkárpit. Egy zsidó polgár följegyzései 1940–1944*. Szombathely, Szombathelyi memoárok, 2001. 97.
- KARÁDY Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945)*. Budapest, Replika Kör, 2000.
- KATONA Attila: *Zsidóság és zsidókérdés Vas vármegyében 1910–1938*. Doktori disszertáció. Pécs, Pécsi Egyetem, 2008.
- KATZ, Jacob: *Jewish Emancipation and Self-emancipation*. New York, Jerusalem, 1986.
- KELBERT Krisztina: *Szemtől szemben. Képek a szombathelyi zsidóság történetéből*. Szombathely, Yellow Design Ltd., 2016.
- KEMÉNY József: *Vázlatok a győri zsidóság történetéből*. Győr, szerzői kiadás, 1930.
- KERECSENYI Zoltán: *„Őrzők, vigyázatok a strázsán...”*. Pápa, A Pápa és Környéke Zsidó Kulturális Hagyományörző Egyesület, 2009.
- KONRÁD Miklós: *A zsidók áttérése Magyarországon a reformkor és az első világháború kitörése között*. Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, 2011.
- LANG JEHUDA Gyula: *A Pápai zsidók emlékkönyve. A mártírhalált halt pápai és környékbeli zsidók emlékére*. Az Izraelben élő Pápai Zsidók Emlékbizottságának kiadása. Tel-Aviv, 1974.
- LINKSZ Izsák: *A családi boldogság forrása*. Kőszeg, szerzői kiadás, 1929.
- LÖWINGER Ábrahám Albert: *Vasi Zsidók. A vasi zsidók emlékére a mártírhalált szenvedett vas megyei zsidóságnak*. Jeruzsálem, 1974.
- NAGY István: *Quiritatio. Sikoly. Győri zsidó tragédia 1938–1945*. Győr, Győri Zsidó Hitközség, 2010.
- NOVÁK Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest, Múlt és Jövő Alapítvány, 2000.
- PIETSCH, Walter: *Reform és ortodoxia. A magyar zsidóság belépése a modern világba*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1999.
- SHAPIRA, Anita: *Israel. A History*. Waltham, Brandeis University Press, 2012.
- SZALAI Antal: *A pápai zsidóság asszimilációs törekvései és polgárosodása 1600–1944*. Jókai Füzetek, 37., Pápa, 2003.

- ZAHAZI, Zvi: *From the Hatam Sofer to Herzl: A history of "Love of Zion" and the Beginnings of Zionism in Hungary, Transylvania, Slovakia, Carpathian-Rus, Northern Yugoslavia and Burgenland, 1799–1904*. Jerusalem, 1972.
- ZIMA András: *A történetiség új rendje a budapesti magyar nyelvű neológ és cionista sajtóban 1882–1938*. Doktori disszertáció, Budapest, OR-ZSE, 2013.
- Cikkek, tanulmányok*
- G. SZENDE Katalin: „Ember az embertelenségben”. Interjú Weinberger Ernővel, a háború előtti utolsó soproni zsidó tanítóval. *Soproni Szemle*, 1995. 49. évf. 1. sz. 57–62.
- GÁBOR (GRÜNGOLD) Pálné: Visszaemlékezés. In: Nagy István: *Quiritatio. Sikoly. Győri zsidó tragédia 1938–1945*. Győr, Győri Zsidó Hitközség, 2010. 228–236.
- GÁRDONYI Máté: Az antiszemitizmus funkciója. Prohászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképében. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, Balassi Kiadó, 2005.
- GROSZ Ezra (Ernő): A cionizmus előfutárai Győrött. In: Nagy István: *Quiritatio. Sikoly. Győri zsidó tragédia 1938–1945*. Győr, Győri Zsidó Hitközség, 2010. 240–243.
- HABER, Peter: Pozsonytól Budapestig: a magyarországi cionizmus kezdetei 1897 és 1904 között. In: Bassa László (szerk.): *Ottthonkeresők, ottthonteremtők. Zsidó társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2001.
- HARASZTI, György: „Cionizmus a Történelemtudományban.” *Múlt és Jövő*, 1993, 4. sz. 101–106.
- HORVÁTH József: Fejezetek a győri nyomdászat történetéből. *Magyar Grafika*. 2017. 6. sz. 62–68.
- KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: Forradalmak kora: antiszemita pogromok és atrocitások 1918–19-ben. *Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont*. (http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=145:forradalmak-kora-antiszemita-pogromok-es-atrocitasok-1918-19-ben-&catid=15:tanulmanyok letöltve 2020. június 10.)
- KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: Zsidóellenes attitűdök és antiszemita erőszak a 19–20. század fordulójának Magyarországon. *Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont*. (http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=144:zsidoellenes-attitudoek-es-antiszemita-erszak-a-19-20-szazad-fordulojanak-magyarorszagan-&catid=15:tanulmanyok letöltve: 2020. június 10.)
- MILLER, Michael: Zionism in Hungary. Review of Die Anfänge des Zionismus in Ungarn (1897–1904), by Peter Haber. *East European Jewish Affairs*, 2004. 34. évf. 2. sz.
- SILBER, Michael: Natonek József, egy korai cionista portréja. *Múlt és Jövő*, 2018. 2–3. sz. 14–29.
- MISLOVICS Erzsébet: A magyar ortodoxia a századfordulón (1891–1906) az ortodox hetilap, a Zsidó Híradó alapján. *Múlt és Jövő*, 2006. 2. sz. 57–68.
- NOVÁK Attila: A cionista pillanat. *Szombat*. 2019. január 26. (<https://www.szombat.org/tortenelem/a-cionista-pillanat-letoltve>: 2020. június 14.)
- OLOSZ Levente: A cionizmus kezdetei Erdélyben (1900–1918). In: Fazekas Csaba (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Budapest, Milton Friedman Egyetem, 2019. 107–120.
- PATAI Raphael: Cionizmus: Előfutárok, alapítók, ellenfelek. *Múlt és Jövő*, 1993. 4. sz.
- PÉCSI Tibor: Legyen nemzetiség! Cionista követelés 1918 végén. *Archívnet.hu*. 2019. 19. évf. 3. sz. (<https://archivnet.hu/legyen-nemzetiseg-cionista-koveteles-1918-vegen> letöltve: 2020. június 3.)
- RAJ Ferenc: Combating Two Enemies, the Anti-Semites and the Zionists: Assimilated Hungarian Jews' Struggle against Alienation. *Studia Judaica*, 2010. 18. sz. 212–228.
- SCHWEITZER Gábor: A hazai cionizmus hőskorszaka. Avagy miért nem kellett Herzl a magyar zsidóknak. In: Varga László (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válóság*. Budapest, Pannonica, 2005.
- SILBER, Michael: Alliance of the Hebrews, 1863–1875: The diaspora roots of an ultra-Orthodox proto-Zionist utopia in Palestine. *The Journal of Israeli History*, 2008. 27. évf. 2. sz. 119–147.
- STEINER Ilona: Egy zsidó leány élete. In: Nagy István: *Quiritatio. Sikoly. Győri zsidó tragédia 1938–1945*. Győr, Győri Zsidó Hitközség, 2010. 246–249.
- SZÁNTÓNÉ BALÁZS Edit: A Heimler család. Elhangzott a „Méltatlanul elfeledve...” című, 2004 Magyar Tudomány Napi konferencián. *OR-ZSE Közlemények*. (Budapest, 2004. november 24-én). (<https://www.or-zse.hu/resp/balazsedit-heimler-csalad-mtud2004.htm> letöltés: 2020. május 03.)
- KARDERS, Tovah: A cionista mozgalom Győrött 1925–1942 között. In: Nagy István: *Quiritatio. Sikoly. Győri zsidó tragédia 1938–1945*. Győr, Győri Zsidó Hitközség, 2010. 243–246.
- VESZPRÉMY László Bernát: „Ha én zsidó lennék, cionista lennék”. Prohászka Ottokár és a keresztény cionizmus kérdései. *Egyháztörténeti Szemle*. 2017. 18. évf. 2. sz. 93–109.

VESZPRÉMY László Bernát: Baloldali antiszemitizmus, anticionizmus és a zsidó vagyon államosítása a Tanácsköztársaság idején. *Századok*, 2019. 153. évf. 5. sz. 887–916.

VESZPRÉMY László Bernát: Trianon és cionizmus – Nemzeti katasztrófa és nemzeti újjászületés. *Szombat*. 2017. június 21. (https://www.szombat.org/politika/trianon-es-cionizmus-katasztrófa-es-ujjaszuletes#_ftnref7 letöltve 2020. június 24).

ZIMA András: Régi Zsidó periodikák. *Vallástudomány*, 2007 <http://www.or-zse.hu/resp/zima-zsperiodika2007.htm> letöltve: 2020. május 29.)

Weboldalak

Roth Mose Arje-szócikk. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa. (<http://jmvk.papa.hu/node/12024> letöltve: 2020. május 28.)

Neuwirth Imre (1894–1955) emlékének állított weboldal. (<https://www.qsl.net/hg5acx/neuwirth.htm> letöltve: 2020. május 29.)

Soproni hitközség szócikk. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. (<http://archives.milev.hu/index.php/soproni-hitkozseg;isaar> letöltve: 2020. június 5.)

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány elkészítését a Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete támogatta.
- ² KATZ, 1986, 90.
- ³ HARASZTI, 1993, 102.
- ⁴ SHAPIRA, 2012, 5–14.
- ⁵ AVINERI, 1994, 107–108.
- ⁶ SCHWEITZER, 2005, 156.; PATAI, 1993, 28.; NOVÁK, 2000.; HABER, 2001.; RAJ, 2010.; EMED, 2002.,
- ⁷ MILLER, 2004, 182.
- ⁸ OLOSZ, 2019, 109.
- ⁹ KONRÁD, 2011, 247.; Harsányi, 1974, 147.
- ¹⁰ FROJIMOVICS, 2008, 82; Soproni hitközség szócikk.
- ¹¹ Győri cionisták. *Dunántúli Hírlap*, 1904. július 5., 1–2.
- ¹² Zsidó ifjak egylete Győrött. *Dunántúli Hírlap*, 1904. július 3., 4.; A győri cionisták szervezkedése. *Dunántúli Hírlap*, 1904. augusztus 2., 3.
- ¹³ KATONA, 2008, 64.
- ¹⁴ SZÁNTÓNÉ BALÁZS, 2004.
- ¹⁵ Cionisták értekezése. *Vasvármegye*, 1904. szeptember 24., 3.
- ¹⁶ HEIMLER Ernő: A cionizmus. *Vasvármegye*, 1904. szeptember 18. 3.
- ¹⁷ SOLTÉSZ Adolf: Magyarországi sionizmus. *Egyenlőség*, 1897. október 31., 1–2; GERÓ Ödön: Még egyszer a sionizmus. *Egyenlőség*, 1897. július 18., 1–2.; VÉSZI József: Cionizmus magyar földön. *Egyenlőség*, 1902. április 13., 1–2.

¹⁸ SCHWEITZER, 2005, 159.

¹⁹ Zsidó ifjak egylete Győrött. *Dunántúli Hírlap*, 1904. július 3., 4.

²⁰ A győri cionisták szervezkedése. *Dunántúli Hírlap*, 1904. augusztus 2., 3.

²¹ Felelet Győröböl. *Egyenlőség*, 1904. augusztus 14., 7–8.

²² A győri cionisták. *Dunántúli Hírlap*, 1904. augusztus 11., 1–2.

²³ A zsidó ifjak. *Győri Hírlap*, 1904. július 8., 1–2.

²⁴ BOKOR Ármin: Ismét a cionizmusról. *Győri Hírlap*, 1904. július 22., 1.

²⁵ Győr magyarjaihoz a cionistákról! *Dunántúli Hírlap*, 1904. augusztus 18. 2–3.

²⁶ *Uo.*

²⁷ Mardochai MAIEHUD: A győri zsidókhöz. *Egyenlőség*, 1904. augusztus 7., 2–3.

²⁸ A cionizmus kérdéséhez. *Győri Hírlap*, 1904. július 23., 1.

²⁹ Hazafiatlanok. *Győri Hírlap*, 1904. augusztus 5., 1.

³⁰ Az összekötő kapocs. *Vasvármegye*, 1904. december 6., 1.

³¹ HEIMLER Ernő: A cionizmus kérdéséhez. *Vasvármegye*, 1904. december 7., 4.

³² BERSTEIN Béla: A cionizmus és a magyar zsidóság feladata. *Egyenlőség*, 1904. szeptember 4., 3–4.

³³ Szerény kérdés a cionizmus lényegéről. *Pápai Közlöny*, 1904. július 17., 2.

³⁴ LANG JEHUDA, 1974, 66.

³⁵ Roth Mose Arje-szócikk.

³⁶ Makkabeus-ünnepély. *Pápai Hírlap*, 1903. december 19., 6.

³⁷ Emlékünnep. *Pápai Közlöny*, 1904. augusztus 14., 5; Emlékünnep. *Pápai Közlöny*, 1904. július 31., 5.

³⁸ Cion ünnepély. *Pápai Közlöny*, 1905. április 30., 5.

³⁹ A cionegyesületből. *Pápai Lapok*, 1904. március 6., 6.

⁴⁰ SZALAI, 2003, 51.

⁴¹ LANG JEHUDA, 1978, 22–23.

⁴² Győr. *Zsidó Szemle*, 1910. július, 13–14.

⁴³ Kapuvár. *Zsidó Szemle*, 1910. július. 14.

⁴⁴ Sopron. *Zsidó Szemle*, 1910. július. 14.

⁴⁵ Sopron. *Zsidó Szemle*, 1910. augusztus. 10.

⁴⁶ Lakompak. *Zsidó Szemle*, 1910. július. 14.

⁴⁷ Nagymárton. *Zsidó Szemle*, 1910. július. 14.

⁴⁸ Szombathely. *Zsidó Szemle*, 1910. július. 14.

⁴⁹ KATONA, 2008, 65.

⁵⁰ Kőszeg. *Zsidó Szemle*, 1910. július. 14.

⁵¹ Szombathely. *Zsidó Szemle*, 1910. október, 8.; Győr. *Zsidó Szemle*, 1912. április 15. 13.; Győr. *Zsidó Szemle*, 1912. december 15., 11; A MCSZ győri csoportja. *Zsidó Szemle*, 1914. január 1., 13.; Szombathely. *Zsidó Szemle*, 1914. január 5.; Nyilvános előadás. *Győri Friss Újság*, 1913. március 15., 2.; Közgyűlés. *Győri Friss Újság*, 1913. június 28., 2.

⁵² Cionista gyűlés Szombathelyen. *Zsidó Szemle*, 1914. február 15., 11.

⁵³ Cionista mozgalom. *Győri Híradó*, 1913. július 1., 2.; Hanuka ünnepély. *Győri Híradó*, 1913. december 20., 2.; Herzl-gyászünnepély. *Győri Friss Újság*, 1914. július 21., 3.; Cionista gyűlés. *Győri Hírlap*, 1914. november 25., 4.

⁵⁴ Cionista hóbot. *Győri Friss Újság*, 1913. július 2., 1.

⁵⁵ Ne ítéljünk felületesen. *Győri Friss Újság*, 1913. július 6., 1–2.

- 56 Az izraelita hitközségi választások. *Győri Friss Újság*, 1914. május 12., 1–2.
- 57 Cionista mozgalom. *Győri Híradó*, 1913. július 1., 2.
- 58 Dr. Erdélyi Jenő. *Zsidó Szemle*, 1915. szeptember 8., 9.
- 59 Cionista Leányegyesület Szombathelyen. *Zsidó Szemle*, 1914. március 1., 12.
- 60 Szombathelyi hírek. *Zsidó Szemle*, 1917. október 12., 7.
- 61 1918 áprilisában Bató Lajos tartott előadást a Leányegyesület irodalmi délutánján. Lásd: Szombathely. *Zsidó Szemle*, 1918. április 19., 11.
- 62 A Szombathelyi Zsidó Leányegyesület. *Zsidó Szemle*, 1917. december 14., 6.
- 63 ZIMA, 2007.
- 64 ZIMA, 2013, 70–71.
- 65 GROSZ, 2010, 242.
- 66 GROSZ, 2010.; Győr. *Zsidó Szemle*, 1918. január 4., 15.; Tiferet Bachurim. *Izrael Őre*, 1917. december 14., 10.
- 67 Tiferet Bachurim egyesület. *Izrael Őre*, 1918. február 1., 2.
- 68 HORVÁTH, 2017, 64–65.; Neuwirth Imre (1894–1955) emlékének állított weboldal. ZIMA, 2007.
- 70 Célunk. *Izrael Őre*, 1917. december 14., 1.
- 71 NEUWIRTH Imre: Nemzet vagy vallás? *Izrael Őre*, 1917. november 30., 1–3.; NEUWIRTH Imre: Hanuka. *Izrael Őre*, 1917. december 7., 1.
- 72 Olvasóinkhoz. *Izrael Őre*, 1918. február 1., 1.
- 73 GROSZ, 2010, 243.
- 74 PATAL, 1993, 28.; SCHWEITZER, 2005, 156–164.
- 75 HABER, 2001, 181–182.
- 76 HATOS, 2018, 81–82.
- 77 A zsidó. *Népakarat*, 1917. október 7., 2.
- 78 Az antiszemita mozgósítás. *Népakarat*, 1918. augusztus 11., 3.
- 79 HATOS, 2018, 82.
- 80 GÁRDONYI, 2005, 195.
- 81 GÁRDONYI, 2005, 195–196.
- 82 Komoly szavak az antiszemitizmusról. *Dunántúli Hírlap*, 1918. augusztus 23., 1–2.
- 83 Őrszem. *Dunántúli Hírlap*, 1918. szeptember 22., 1.
- 84 Igaza van-e Prohászkanak? *Dunántúli Hírlap*, 1918. október 6., 1–2; Az Egyenlőség és a katonaszökevények. *Dunántúli Hírlap*, 1918. október 10., 1–2.
- 85 Prohászka és a zsidók kikeresztelkedése. *Dunántúli Hírlap*, 1918. október 17., 1–2.
- 86 Prohászkat nem üdvözlük – hanem üdvözlük. *Hétfői újság – Reggel*, 1918. szeptember 22., 2; Győrvármegye üdvözlő Prohászkat. *Dunántúli Hírlap*, 1918. szeptember 22., 1.
- 87 Quo usque tandem? *Hétfői újság – Reggel*, 1918. szeptember 24., 2.
- 88 *Uo.*, 4.
- 89 VESZPRÉMY, 2017, 106.
- 90 KÁDÁR-VÁGI, 2013, 90.
- 91 HATOS, 2018, 81–82.
- 92 KÁDÁR-VÁGI, 2013, 107–108.
- 93 Pogromot akarnak. *Testvériség*, 1918. december 19., 1.
- 94 KATONA, 2008, 98–100.
- 95 KATONA, 2008, 101.
- 96 HATOS, 2018, 205–206; NOVÁK, 2019.
- 97 HATOS, 2018, 292.; PÉCSI, 2019.
- 98 Sopronmegyei védelmi bizottság. *Zsidó Szemle*, 1918. november 22., 14.
- 99 OLOSZ, 2019, 115–116.
- 100 Cionista élet. *Zsidó Szemle*, 1918. november 8., 13.; Győri cionisták. *Zsidó Szemle*, 1918. november 22., 14.
- 101 Cionista élet Győrött. *Zsidó Szemle*, 1918. december 29., 11.; MCSZ győri csoportja. *Zsidó Szemle*, 1919. január 26., 12.
- 102 Győri cionista csoport. *Zsidó Szemle*, 1919. március 2., 11.
- 103 Zsidó Leányegyesület Szombathely – levél. *Zsidó Szemle*, 1919. január 26., 12; A szombathelyi ifjúság forrongása. *Zsidó Szemle*, 1919. február 16., 14.
- 104 A szombathelyi cionista ifjúság. *Zsidó Szemle*, 1919. március 9., 12.
- 105 KERECSENYI, 2009, 25.
- 106 KATONA, 2008, 101–102.
- 107 LINGAUER Albin: Testamentum. *Vasvármegye*, 1918. november 20., 1.
- 108 LINGAUER Albin: Zsidó nemzetiségi mozgalom, *Vasvármegye*, 1918. december 1., 1.
- 109 KATONA, 2008, 104.
- 110 Hangok a túlsó oldalról. *Vasvármegye*, 1918. december 20., 1.
- 111 LINGAUER Albin: Vita a zsidó nemzetiségi kérdés körül. *Vasvármegye*, 1918. december 8., 1–2.
- 112 Pogromot akarnak. *Testvériség*, 1918. december 19., 1.; KOVÁCS József: Engem is agyoncsaptak? *Testvériség*, 1919. január 9., 2.
- 113 SZÁSZ Ernő: A hírlapírás szarvasbikája. *Testvériség*, 1918. december 15., 3–4.
- 114 Nemzeti szervezkedés. *Vasvármegye*, 1919. január 29., 1.
- 115 Egy zsidó lap a zsidó nemzetiségi mozgalomról. *Dunántúli Hírlap*, 1918. december 5., 1–2.
- 116 Őrszem. *Dunántúli Hírlap*, 1919. január 12., 1.
- 117 PAÁL Jób: A magyar zsidók harca a cionisták ellen. *Győri Újság*, 1919. január 29., 1.
- 118 BENEDEK Vilmos: A magyar zsidók harca a cionisták ellen. *Győri Újság*, 1919. január 31., 2.
- 119 PAÁL Jób: Még egyszer a cionisták. *Győri Újság*, 1918. február 8., 3.
- 120 VESZPRÉMY, 2019, 902–903.
- 121 KATONA, 2008, 125.
- 122 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Kőszegi fióklevéltára. Tanácsköztársaság. (XVI). 10/ Kőszegi Járásbíróság irata. 5/ Kőszegi Járásbíróság irata. 1919. május 15. 3. főlíó.
- 123 PIETSCH, 1999, 89–91.
- 124 SILBER, 2008, 119–147.; PIETSCH, 1999, 89–98.; ZAHAVI, 1972.
- 125 Az asszimilációs szerződés fogalmát Karády Viktor alkotta meg. E nézet szerint a honi zsidóság és a hatalmi kulcspozíciókat kisajátító keresztény elit alkut kötött. Ennek értelmében a politikai elit a zsidóság számára biztosítja a jogilag rendezett polgári státust (az integrációt), cserébe a zsidók vállalják a tömeges asszimilációt és a feltétlen államhűséget, ezzel is növelve a magyar népesség arányát a soknemzetiségű államban. Lásd: KARÁDY, 2000, 12–15.
- 126 KATONA, 2008, 94.
- 127 GYURGYÁK, 2001, 98.; CSUNDERLIK, 2019, 175.